

"חוזר חקלאי" – כתב עת חלוצי מחתרת בהולנד

יגאל בנימין

המציאות לא ענתה על הציפיות משום שליהדות הולנד לא ניתנה אתחלתא ארוכה, רוגמת שש השנים מהן נהנתה יהדות גרמניה ושבהן יכלה זו להתכונן טוב יותר לבאות. כללי המשחק השתנו בינתיים. פרודוקטיביזציה, הסבה מקצועית והגירה לא היו עוד נושאים שהגרמנים התעניינו בהם ביותר; לכל היותר החלו אלו לשמש כיסוי למגמות אחרות – שאמנם לא היו מגובשות עדיין – לכיוון קיצוני יותר. ברם היהודים לא ידעו על כך. מראשית הכיבוש הוטלו גזירות על היהודים, בתחילה גזירות שוליות לכאורה ובקצב איטי, אך אלו הלכו וגברו כמשך הזמן הן בתכיפות והן בחומרה.²

בפברואר 1941 נהפך ה"מרכז" לחלק של "המועצה היהודית לאמסטרדם" (Joodse Raad voor Amsterdam) שהוקמה אז בפקודת הגרמנים, ונעשה על כן תלוי בה – במיוחד בעניני מימון – למרות מעמדו האוטונומי. בסתיו אותה שנה בוטלו רשמית כל הארגונים שכונסו תחת כנפיו של ה"מרכז", אם כי הם המשיכו לפעול ולהתקיים תחת חסותו הלכה למעשה.

ביולי 1942 החלו הגירוישים ובו בזמן הוקמה המחתרת החלוצית לא נוכל לפרט כאן את תולדותיה; ייחודה היה בכך שהיתה הקבוצה היהודית היחידה בהולנד שהגיעה להתארגנות מחתרתית של ממש וגילתה כושר ביצוע ויכולת עמידה מרשימים. בדברינו כאן אנו באים להציג מרכיב אחד מני רבים, שמהם נחשלו כושר עמידתם של חלוצי הולנד.

מ"חוזר חקלאי" ל"שיעור בכתב"

לפני שנים אחדות נתקלנו, בעת עריכת מחקר על התנועה החלוצית בהולנד, בגיליונות אחדים של "חוזר חקלאי"³ שהופיע בהולנד הכבושה מאוגוסט 1940 עד ליולי 1942. בדבר המערכת בגיליון הראשון נאמר:

...מזה זמן רב נתעוררה אצל החברים וארגוני ההכשרה המשאלה להגיע לידי הוצאה לאור של "חוזר חקלאי" – כתב עת עצמאי, בו יידונו בעיות חקלאיות במובן הרחב ביותר של המלה בקשר לארץ ישראל ולנסיון שנוכח בהולנד ובארצות אחרות. כתב עת, אשר לו יוכלו כל החברים לתרום, ושמןו יוכלו גם לשאוב מידע. על פי הצעתם של שלושת ארגוני החלוצים... ובשיתוף פעולה עם "אגודת דוונטר" ו"דת וארץ"⁴ יופיע כתב עת זה מידי חודש בחודשו... מספר חברים קבועים הסכימו לספק חומר, כל אחד בשטח התמחותו... אנו סומכים על החברים שיתבקשו לעזור לנו בחיבור החוזר, אכן יעשו זאת... מטרתנו היא שהחוזר יקיף בעיות של גידולי שדה, ירקות ובקר, גיהול משק חקלאי וסטטיסטיקה. כמו כן יוקדש מקום לתולדות החקלאות בהלכה ובספרות היפה.

...נטפל בסוף כל חוזר בשאלות כלליות או באלה שהתעוררו עקב מאמר מסוים... ונשמע בעיות שנתעוררו בעבודה המעשית אצל החברים... אנו בטוחים בשיתוף הפעולה מצדכם ומקווים שכתב העת יענה על הציפיות...

שפת החוזר היתה הולנדית, אך היו גם קטעים ספורים שנכתבו בגרמנית על ידי חברים ששליטתם בהולנדית היתה לקויה. החוזר התפרסם בהיקף של 13 עמודים בממוצע, ובאשר לתוכן עמדה המערכת בהבטחתה במלואה. 75%-85% מהמאמרים והכתבות הוקדשו בעיקר ללימוד

מערכת "חוזר חקלאי", ירחון המיועד למשתלמים בחקלאות בהולנד, פנתה אל קוראיה בבקשה, לסייע במציאת תשובות לבעיות מקצועיות שונות על ידי עריכת מעקב במשקים בהם הם עובדים. המערכת הטעימה ש:

... לתשובות אלה דרוש רישום מדויק. כל אחד יכול לקבוע את המועד בו הוא רוצה למסור לנו את התוצאות של הניסוי, אבל אנו ממליצים שבקיץ זה יערך המעקב אחרי הנושא ובסופו יימסר הדו"ח...

עניין שיגרת זה לא היה מעורר תשומת לב אילו היינו שוכחים להוסיף את התאריך: מאי 1942. המשתלמים הם חלוצים יהודים הנמצאים בהולנד בהכשרה. באותו חודש בזה שאחריו ניתנו הגזרות האחרונות לקראת בידודם של יהודי הולנד ושילוחם לגירוש. בסופו של אותו קיץ כבר היו רבים מבין נמצי החוזר לא בחיים. ואתה תוהה: האם המערכת התכוונה באמת לערוך סדרה של ניסויים חקלאיים? האם בין הקוראים היה מישהו שהתכוון לבצעם? ההיתה כאן התעלמות מכוונת מהמציאות או ליקוי מאורות?

קרוב ל-800 חלוצים, בוגרים וצעירים, נמצאו בהכשרה בהולנד במאי 1940, בזמן כיבושה על ידי הגרמנים. רובם היו ילידי גרמניה וארצות אירופה המרכזית ומיעוטם – כחמישית – ילידי הולנד.⁵

מסיבות היסטוריות ומעשיות כאחד לא אורגנה ההכשרה בהולנד על ידי החלוצים עצמם, אלא על ידי ארגוני חסות, בעלי תפיסות שונות בנוגע לאופיה ומהותה של ההכשרה ולעיתים גם בעלי גוון פוליטי שונה.

ביוני 1940, חודש אחרי הכיבוש, הוקם ה-JCB, "המרכז היהודי להכשרה מקצועית" (Joodse Centrale voor Beroepsopleiding) ובקיצור "המרכז" שכינס תחת גג אחד את כל ארגוני ההכשרה והחלוצים, את המוסדות הציוניים והנוער הציוני. מטרת הקמת המרכז היתה להבטיח את המשך קיימה התקין של ההכשרה גם בתנאים החדשים שנוצרו.

החודש הקהילאי

September 1940

Nummer 2.

Elloel 5700.

Inhoud:

De invloed van het klimaat op de plantengroei in Palestina.

Kalender voor de werkzaamheden in de Palestijnsche roestuin in de maand September.

Die Verbesserung der Viehzucht.

Het verbouwen van rijst.

Praktijkervaringen:

Kortedag-behandeling van aardbeien.

Vragen en Antwoorden.

Uit de Misjna.

Gebod van den Boer, uit de Hoschanot-gebeden.

Uitgegeven ten dienste van allen, die zich in Nederland op landbouwhachsjaar bevinden door:

Vereeniging tot Vakopleiding van
Palestina Pioniers
Dath Waarets

Hechalocets b'Holland

Bachad

Chewrath Olicm

Adres van de Redactie: Ella Cohen, Sandrasteeg 5, Deventer.

חלוצה יהודיה בעבודת השדה בהולנד, במלחמת העולם השנייה

מקצועית" בבניין בורסת היהלומים באמסטרדם. השינוי האחרון והמרחקי לכת עוד יותר התרחש בינואר 1942. "החזור החקלאי" חדל להתקיים אחרי תשעה גיליונות ונהפך ל: "שיעור בכתב לתלמידי המתלקה החקלאית של "המרכז", ה-JCB".

ה"שיעור בכתב" האחרון הופיע ביולי אותה שנה, כאשר החלו הגירויים. משוריה של ה-JCB עברו כעת לשדרות המוני (Hemonylaan), שם החלה גם פעילות המחותר.

ניתן לגלות דברים נוספים — סמויים מעיניו של כל מי שאינו מצוי בפרטי מהלך האירועים בתקופת השואה בהולנד. ב-1941, בזמן הופעתו של גיליון פברואר, החלה עבור יהודי הולנד השואה. קרוב ל-400 צעירים באמסטרדם נעצרו ונשלחו אל מותם במחנה הריכוז מאטהאוזן. גיליון מרס הופיע בזמן שהגרמנים פינו את חברי קיבוץ ההכשרה "ורקדורף" לאמסטרדם, שם נחשפו למעצרים ולגירויים. חודש לפני הופעת גיליון יולי נשלחו 300 צעירים נוספים וביניהם 64 חלוצים אל מותם במאטהאוזן. בחודשים שקדמו לגיליון נובמבר חוסל אחד ממרכזי ההכשרה ורוב חבריו נשלחו לוסטרבורק. כן נעצרו 200 צעירים נוספים באותם המחוזות שבהם התרכזו רובה של ההכשרה החקלאית. ביולי 1942 ראה אור ה"חזור החקלאי" או נכון יותר ה"שיעור בכתב" האחרון, ובאותו חודש החלו גירויים המוניים וחלוצים רבים היו בין המגורשים הראשונים.

ביטוי של הגנה עצמית

מיקדנו את תשומת הלב רק בחמישה גיליונות על רקע האירועים הדרמטיים ביותר שהתרחשו סמוך להופעתם. אין זאת אומרת שיתר החודשים היו דרמטיים פחות, אולי רק פחות ספקטקולריים. האומנם?

החקלאות שהיתה נהוגה אז בארץ ישראל ובמקצת גם בהולנד על שלל בעיותיהן. כתבות רבות הועתקו ותורגמו מכתבי עת בארץ, כגון "השדה". יתרת המקום הוקדשה לנושא החקלאות בספרות ותולדות ישראל ולמידתם של מונחים חקלאיים בעברית. סעיף אחד, זה שנגע להשתתפותם של חברים שנתבקשו לספר מניסיונם, לשאול ולהגיב על מאמרים — היה בעייתי. בכל 14 הגיליונות שהופיעו במשך השנתיים, הגיבו רק עשרה מתוך מאות החברים שנמצאו בהכשרה החקלאית, מהם שמונה בין אוגוסט לדצמבר 1940, "חודשי החסד" ליהודים.

החזור אמנם לא הופיע ככוונת המערכת מדי חודשו אלא "רק" 14 פעם במשך שנתיים, אך גם זה היה כשלעצמו הישג מרשים בנסיבות הקיימות דאז. לא ניכנס כאן לתוכן החזור, שיכול לעורר כשלעצמו עניין רב אצל מי שרוצה להתעמק ברמתה והתפתחותה של החקלאות בארץ ישראל ובהולנד לפני יובל שנים, ועוד תחת שלטון הנאצים. אבל אין זה הנושא.

ברצוננו לטפל כאן בהיבט אחר של החזור ולגלות יותר את הניתן ללמוד מרוח הדברים מאשר מתוכנם ולפענח את החבוי בהם על רקע הזמן והמקום. נתחיל בעטיפה ובכותרות המתנוססות עליה. אלה מבטאות נאמנה את המתרחש ברקע התקופה.

הגיליון הראשון של ה"חזור החקלאי" ראה אור בחודש אוגוסט 1940,

זמן שניתן להגדירו עדיין כ"ירח הדבש" ביחסים בין הכובש הגרמני לאוכלוסייה ההולנדית; תקופה זאת חופפת, כאמור, את "חודשי החסד" של היחס ליהודים. החזור נולד מתוך הצורך האמיתי בכתב עת, שיכול להביא תמונה נאמנה ושלמה של התפתחותה של החקלאות באותו הזמן בארץ ישראל ובהולנד, ולו כל החברים יכולים לתרום מניסיונם ולשאוב ממנו ידע, כדבר המערכת. החזור היה בעיקר מיועד לחברים שנמצאו בהכשרה החקלאית במסגרתה של "הכשרת הבודדים" שמצאו עצמם מבודדים במשקים פרטיים ונוקקו אחרי הכיבוש יותר מאי פעם לקשר חברתי, מוראלי וגם מקצועי. הדבר מוסבר בכותרת, המודיעה ש"החזור החקלאי"

הוצא לאור לשירותם של כל מי שנמצא בהולנד בהכשרה חקלאית: על ידי "אגודת דוונטר", "דת וארץ" "החלוצ", בח"ד ו"חברת העולים".

ניסוח הכותרות עבר שינוי לאחר פרסום שני החזורים הראשונים בחודשים אוגוסט וספטמבר 1940. השינוי הקל, שכמעט לא נראה לעין, היה בכל זאת בעל משמעות: המילים "הוצאה לאור" הומרו במילה "קורס" והכותרת ה"מערכת" היתה ל"כתובת להתכתבות". הדבר מעיד על השינוי בגישת הגרמנים, שלא התירו עוד ליהודים להוציא עתון, אך אישרו פרסום חומר מקצועי. היתה פה, אפוא, "התחכמות" מצד המוציאים.

אחרי שנה, בגיליון מספר 9 שיצא בנובמבר 1941 חלה החרפה נוספת ומשמעותית יותר. בספטמבר של אותה שנה נאסר קיומם של כל הארגונים היהודיים, כולל ארגוני ההכשרה והחלוצים, שעד אז התקיימו עדיין באופן נפרד, אם כי במסגרת "המרכז". עתה נמחקו שמותיהם של אותם הארגונים מהכותרת של ה"חזור החקלאי" והמען להתכתבות שונה מכתובתה של "אגודת דוונטר" לזו של "המרכז היהודי להכשרה

מרחק זה היה יותר ממוטל בספק. אבל הכמיהה לארץ ישראל וההזדהות עם בעיותיה נסכה אווירה מיוחדת, שהיתה כדבק מלכד לחברי ההכשרה. קיים פן נוסף: התקופה הנדונה, בין מאי 1940 ליולי 1942 היתה תקופה של חוסר ביטחון, של לחץ בלתי פוסק ושל פחד הולך וגובר⁵. איש לא יכול היה לחיות בלחץ רצוף ולשמור על שפיות. היה צורך לעשות הכל כדי להמשיך בחיים כרגיל גם בזמן בלתי רגיל. ה"חוזר החקלאי" היה אחד הביטויים לכך ש"העסקים כרגיל". ההתעלמות לכאורה מהמתרחש סביב אולי לא היתה גילוי של אטימות, אלא ביטוי של הגנה עצמית על הקיום ושל שימור כושר העמידה.

1. יגאל בנימין, ההכשרות בהולנד בתקופת השואה — בירור של הנתונים המספריים ומשמעותם, משואה, י"ט, תשנ"א (כרפוט).
2. על יהדות הולנד בתקופת השואה, ראה: Presser, J., *Ondergang — De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, Stsatsuitgeverij Martinus Nijhoff's Gravenhage, 1965
3. גיליונות "חוזר חקלאי" אוגוסט 1940 — נובמבר 1941 ו"שיעור בכתב" ינואר-יולי 1942 נמצאים במכון לחקר יהדות הולנד, מכון דינור, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
4. ארגוני החסות העיקריים של ההכשרה, שהיו אחראים ל"הכשרת הבודדים".
5. וראה: Warmbrunn, W., *The Dutch under German Occupation 1940-1945*, Stanford University Press, Cal. 1963, p.11

שאלה נוקבת היא, אם הדבר מעיד על אטימות ושאנונות או על גבורה ראויה לציון? אין על כך תשובה ברורה. ייתכן שזה גילוי של שניהם, אם כי הייתי נוהר מסופרלטיבים בכיוון כלשהו. מענינת העובדה שאיש מחברי המערכת של ה"חוזר" ומהכותבים בו השתייך מאוחר יותר אל החברים הפעילים של המחתרת וגם ההיפך נכון: איש מפעילי המחתרת המאוחרת, שלא לדבר על מנהיגיה, לא כתב מעולם ב"חוזר". איזו מסקנה ניתן להסיק מכך?

המחתרת החלוצית קמה רק בסמוך להתחלת הגירושים, כי רק אז החלה ההכרה לחדור, שאין מנוס מלהילחם על הקיום הפיזי. ציבור שלם וגם איש בודד מתחיל להילחם על חייו רק כשהוא מגיע למסקנה שאין כל דרך אחרת. אבל אחרי ההחלטה העקרונית להילחם, היתה הצלחתה של המחתרת לאורך זמן תלויה בכושר עמידתה. אחד היסודות, שעליהם היתה עמידה זו מבוססת, היתה השמירה על הזהות העצמית, ההזדהות עם אידיאל ההגשמה הציונית והדבקות בו, כאשר לכך נדרשת השתתפותו האישית של כל אחד. כושר עמידה זה לא נוצר בן-רגע, אלא נרכש בתהליך ממושך. ה"חוזר החקלאי" שהופיע במשך שנתיים מכריעות תרם לכך, מבלי שאלה שיזמו אותו וכתבו בו, התכוונו לדבר במיוחד. בחוזר דובר על גידולי שדה ומספוא, על בעלי חיים ומרעה, על מטע וייעור, אבל לרוב על ענפי חקלאות אלה ופיתוחם בארץ ישראל. היה משהו פתטי ואפילו טוריאליסטי באופן שבו נדון נושא פרוזאי כביכול, בזמן שארץ ישראל נמצאה במרחק של שנות אור והסיכוי לעבור